RI XTA KOYOPA'

RUSAMAJIB'AL TIJONEL RUCHOLB'AL WUJ

Tz'ib'anel: María Alicia Telón
B'anöy Wachib'äl: Margarita Ramírez

Universidad Rafael Landívar
Instituto de Lingüística / PRODIPMA
Guatemala, 1992

RI XTA KOYOPA'

RUSAMAJIB'AL TIJONEL RUCHOLB'AL WUJ

Tz'ib'anel: María Alicia Telón
B'anöy Wachib'äl: Margarita Ramírez

Universidad Rafael Landívar
Instituto de Lingüística / PRODIPMA
Guatemala, 1992

Colección: Materiales Educativos No. 22
Serie: Kaqchikel, Área de lenguaje, No. 6
Directora de la Colección: Guillermina Herrera
Editor: Ernesto Loukota Soler
Autora: María Alicia Telón
Ilustraciones: Désirée Iturbide
Diagramador: Carlos Rafael Figueroa
Correctores de estilo: Martín Chacach
Rolando Chacach

RUTZIJOB'AL WUJ

Re wuj re' rub'ini'an RUSAMAJIB'AL RI TIJONEL roma xtik'atzin chi re ri tijonel richin xtusamajij ri wuj rub'ini'an RI XTA KOYOPA', tz'ib'an kichin ri ak'wala' julajuj, kab'lajuj kijuna'. Chupan ri wuj RI XTA KOYOPA' e k'o ojer taq tzijonïk kitzijon kan qati't qamama', ojer taq tzij yekitzijoj qate' qatata'; re RUSAMAJIB'AL RI TIJONEL re' xa jun tob'äl richin yetz'et, yesik'ïx, yek'ut, ye'etamäx, yesamajïx re tzij re'. Richin jeb'el yetijöx ri ak'wala' chi re ri rusik'ixik wuj, chi re ri chöj taq b'anob'äl pa kik'aslen.

Chupan re wuj RUSAMAJIB'AL RI TIJONEL xtikïl ri tijonela' achike rub'anikil xtikik'wa'j ri jujun tzijonïk achike rub'anikil xkekitijoj ri ak'wala'. Yalan K'atzinel chi ri ak'wal nikikot ta taq nib'erila' ri ramaj richin nutz'et nusik'ij ri ruwuj: jeb'el tutz'eta' pa ruyonil, jeb'el tusik'ij chi kiwäch ri rachib'il, jeb'el tiq'ax chi ruwäch ri ruwuj, tusolo' rij ri jujun k'ayewal yerïl, tutzijoj janipe' ri yek'oje' kan pa ruwi' pa rujolom, kerukusaj ri k'ayew taq ch'ab'äl yeretamaj, tuk'ama' runa'oj chi kij ri utziläj taq tzij, kan kerub'ana' ri utziläj taq tzij yeretamaj.

Re RUSAMAJIB'AL RI TIJONEL ruk'wa'n ri RURAYB'ÄL TIJONÏK, RI RUB'EYAL TIJONÏK, RI RETAL ETAMANÏK, chuqa' ruk'wa'n pa ko'öl ri ruwachib'äl ri ruxaq wuj akuchi' k'o wi ri tzijonïk k'atzinel chi nisamajïx; tz'ib'an chuqa' chi ri' ri rajlab'al ruxaq wuj akuchi' nilitäj wi ri tzijonïk.

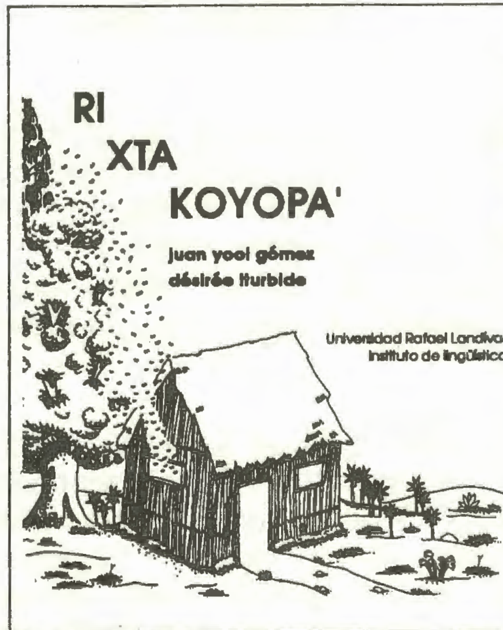
Ütz ta ri' xtik'atzin ta chi re ri tijonel re jun wuj re', richin ri ak'wal xtikikot ta chi rij ronojel ri xtik'ut chi ruwäch, man ta xtumestaj xtumalij ri qach'ab'äl ri qak'aslen roj kaqchikeli' winaqi', xtub'än ta pa ruk'aslen ronojel ri utziläj taq b'anob'äl.

Nimaläj matyox chi re ri Ruk'u'x Kaj ri Ruk'u'x Ruwach'ulew roma yojruto' rik'in ri samaj. Janïla matyox chi re ri q'atb'äl tzij richin ri tinamït Holanda, janïla matyox chi ke ri nimaläj molaj taq tinamït kib'ini'an Naciones Unidas, koma rije' xsamajïx re wuj re'.

••••

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi Rij ri Wuj.

RIJ RI WUJ

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el retaman ri ak'wal achike nik'atzin wi Rij ri Wuj

RUK'WAXIK RI TIJONÏK

Tab'ij rat tijonel chi ke ri ak'wala' chi tikinik'oj Rij ri Wuj. Nab'ey tikitz'eta' ri ruwäch k'a ri' tikitz'eta' ri chi rij.

Ke'ato' chi rub'ixik achike e k'o chi ruwäch ri wuj wi rije' man kan ta yetikïr nikib'ij ronojel:

Jun che'

Jun jay (achoch, ka'aj)

Jun ka'i' taq q'ayïs

Jun ka'i' taq ab'äj

Jun juyu' (kaqajay)

Jun b'ey

E k'o tzib'.

Tasolo' chi kiwäch achike nikib'ij ri tz'ib'. RI XTA KOYOPA', ja ri' rub'i' ri wuj. Juan Yool Gómez, ja ri' rub'i' ri qawinaq xtz'ib'an re wuj re.

Désirée Iturbide, ja ri' rub'i' ri xtän xnuk'un re wuj, chuqa' xerub'än ri achib'äl. Ri Universidad Rafael Landívar, ri Instituto de Lingüística, ja ri' nimaläj tijob'äl jay akuchi' xsamajïx wi re wuj.

Tak'utuj chi ke ri ak'wala' achike nik'atzin wi Rij ri Wuj, ke'awak'axaj, tatz'aqatisaj ri kitzij wi k'atzinel.

Rij ri wuj nik'atzin richin chi:

Niqetamaj achike rub'i' ri wuj.

Achike winäq xtz'ib'an.

Achike winäq xnuk'un ri samaj.

Achike winäq xb'anun ri achib'äl.

Akuchi' xsamajïx wi ri wuj.

Tak'utuj chi ke achike rub'i' ri wuj, achike ruq'ajarik rub'i' ri wuj; ke'ato' wi man yetikïr ta nikitzolij ri atzij. Tab'ij chike chi qonojel k'o qab'i', tab'ij ri ab'i' rat chi ke, k'a ri' tikib'ij kib'i' chi kijujunal rije'; ke re' tab'ij rat chuqa' rije':

Yin nub'i' ...

Ri xta koyopa', ja ri' rub'i' ri wuj,

RI XTA KOYOPA', ja ri' rub'i' jun xtän ojer kan.

Tak'utuj chi ke achike nikib'ij rije' chi nikïl chupan re wuj, tatz'aqatisaj ri kitzij wi k'atzinel.

E k'o tzijonik pa qach'ab'äl.

E k'o ojer taq tzij pa qach'ab'äl.

E k'o ch'ab'äl pa qach'ab'äl.

E k'o tzij pa qach'ab'äl.

Ronojel k'o pa qach'ab'äl.

Tak'utuj, ¿achike e k'o chi rij re wuj?

Jun che'

Jun ka'i' q'ayïs

Jun ka'i' ab'äj.

Tab'ij chi ke chi man tikimestaj achike nik'atzin wi nanik'oj Rij jun Wuj. Jun ka'i' ak'wala' tikikamluj achike nik'atzin wi, takamuluj chuqa' rat chi kiwäch richin tik'oje' kan pa kiwi', pa kijolom.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri nab'ey ruxaq wuj.

Ri xta Koyopa'

Textos: Juan Yool Gómez
Ilustraciones: Désirée Iturbide

Universidad Rafael Landívar
Instituto de Lingüística
Guatemala, 1991

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el xretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri nab'ey ruxaq wuj.

RUXAQ WUJ:

• (1)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tab'ij chi ke ri ak'wala' chi tikijaqa' ri kiwuj pa nab'ey ruxaq, tasik'ij ka'i' mul chi kiwäch ronojel ri nub'ij chi ruwäch ri ruxaq wuj. K'a ri' tikisik'ij chi konojel rije' pa jun b'ey ronojel ri tz'ib'.

Tikisik'ij ka'i' mul xa xe ri tzij e k'o pa qach'abäl. K'a ri' tikisik'ij ka'i' mul ri tzij e k'o pa kaxlan ch'ab'äl.

Tab'ana' re jun ka'i' k'utunïk re' chi ke:

¿Achike rub'i' re wuj re'?

RI XTA KOYOPA' rub'i' re wuj re'.

¿Achike ne'el chi tzij rub'i' re wuj re'?

Rub'i' jun xtän ojer kan re rub'i' re wuj re'.

¿Achike qawinaq xtz'ib'an re wuj re'?

Jun achin rub'ini'an Juan Yool Gómez ri qawinaq xtz'ib'an re wuj re'.

¿Achike winäq xb'anun ri achib'äl?

Jun xtän rub'ini'an Désirée Iturbide xb'anun ri achib'äl.

¿Akuchi' xsamajïx wi re wuj re'?

Pan Instituto de Lingüística richin ri nimaläj tijob'äl jay rub'ini'an Universidad Rafael Landívar xsamajïx wi re wuj re'.

¿Achike nimaläj tinamït xb'an wi re wuj re'?

Pa nimaläj tinamït Guatemala xb'an wi re wuj re'.

¿Achike juna' xb'an re wuj re'?

Chupan ri juna' 1,991 xb'an re wuj re'.

Tikijunumaj re nab'ey ruxaq wuj rik'in ri Rij wuj. Tikinik'oj achike ri junan nub'ij, achike ri man junan ta. Tikitz'eta' chi xa xe ri ruk'isib'äl cholaj tzij man k'o ta chi ruwäch Rij ri Wuj:

Ri nimaläj tinamït Guatemala akuchi' xb'an wi re wuj re'.

Ri juna' 1,991 taq xb'anatäj re wuj re'.

Tak'utuj chi ke achike nik'atzin wi ri nab'ey ruxaq wuj. Ke'ato' wi man yetikïr nikitzolij ri atzij.

Ri nab'ey ruxaq wuj nik'atzin richin chi niqetamaj:

Rub'i' ri wuj.

Achike rub'i' ri winäq xtz'ib'an ri wuj.

Achike rub'i' ri winäq xb'anun ri achib'äl chupan ri wuj.

Achike rub'i' ri jay xsamajïx wi ri wuj.

Achike rub'i' ri tinamït xb'an wi ri wuj.

Achike juna' xb'an ri wuj.

Chi kijujunal tikitz'ib'aj rub'i' ri wuj chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl.

RI XTA KOYOPA'

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri ruka'n ruxaq wuj.

RUXAQ WUJ

•• (2)

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el xretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri ruka'n ruxaq wuj.

RUB'EYAL TIJONÏK

Tab'ij chi ke ri ak'wala' chi tikijaqa' ri kiwuj pa ruka'n ruxaq, tasik'ij ka'i' b'ey chi kiwäch ronojel ri nub'ij chi ruwäch ri ruxaq wuj. K'a ri' tikisik'ij chi konojel rije' pa jun b'ey ronojel ri tz'ib', ütz chuqa' tikisik'ij chi kijujunal wi nikajo'.

Tasolo' chi kiwäch ronojel ri nub'ij chi ruwäch re ruxaq wuj re':

Nab'ey mul xelesäx re wuj re': pa juna' 1,990

Ruka'n mul xelesäx re wuj re': pa juna' 1,991

Molaj wuj: Rub'ini'an, ojer taq tzij richin Guatemala, b'eleje' rajlab'al.

Tanaj wuj: kaqchikel, oxi' rajlab'al. Rox tijonïk.

Ri k'amöl b'ey pa ruwi' ri samaj: Ya Guillermina Herrera Peña

Ri uk'wayon rucholajen ri samaj: Ma Moris Polanco, B.

Ri xmolon ri samaj: Ma Juan Yool Gómez.

Ri xnik'on xchojmirisan ri tz'ib': Ma Martín Chacach Cutzal.

Ri xnuk'un ri samaj, xb'anun ri achib'äl: Xta Désirée Iturbide.

Ri juna' xb'an ri samaj: pa 1,991, pa nimaläj tijob'äl jay Universidad Rafael Landívar, pa nimaläj tinamït Guatemala.

Tak'utuj chi ke chi kijujunal achike nik'atzin wi ri ruka'n ruxaq wuj. Tab'ana' jujun k'utunïk chi rij ri xasöl chi kiwäch.

Chi kijujunal tikitz'ib'aj rub'i' ri Molaj Wuj chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl:

"Ojer taq tzij richin Guatemala".

K'a ri', rat tijonel, tatz'ib'aj chi ruwäch jun nim ruxaq wuj ri rub'i' ri Molaj Wuj, chuqa' ke ri' tab'ana' chi re rub'i' ri wuj. Ke'ab'ajij ke'aq'olij chi ruwäch jun xan pa tijob'äl jay akuchi' ye'atijoj ri ak'wala':

"RI XTA KOYOPA' "

"OJER TAQ TZIJ RICHIN GUATEMALA"

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike e tz'ib'an chupan re wuj chuqa' achike yek'atzin wi.

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el xretamaj ri ak'wal achike e tzib'an chupan re wuj chuqa' achike yek'atzin wi.

Rat ak'wal, rat xtän, rat ala':

Rik'in ronojel qakikoten niqaya' re xti wuj re' pan aq'a'.

Re xti wuj re' nutzijoj k'ïy xtaq kitzij kan ri qati't qamama' ri yalan e jeb'el ok; roma k'a ri' niqajo' chi rat chuqa' nawetamaj ta.

Tasik'ij chi jujun re xtaq tzij re', xa yalan na wi xkakikot xtawetamaj; ja k'a taq xtawetamaj niqajo' chi tatzijoj kik'in ri xtaq awachb'il, kik'in ri ate' atata' xa ke' ri' k'a chuqa' rije' yalan xkekikot xtikinataj ri kitzij ri qati't qamama'.

Ronojel re xtaq tzij re', jun chi ke ri sipanïk kiya'on kan ri qate' qatata', roma k'a ri' man niqajo' ta niqamestaj, xa ruk'amun chi niqasamajij chuqa' niqanimirisaj ruk'ojlen.

Rik'in rusik'ixik re xtaq tzij re' nawetamaj chi ri q'ach'ab'äl man k'ayew ta rutz'ib'axik, xa roma k'a ri' k'atzinel chi rat xke'atz'ib'aj xtaq tzij, xke'atz'ib'aj ta ronojel ri naläx pan awänima, ronojel ri anajib'al ke ri niqaya' ruq'ij, chuqa' rukusaxik ri qach'ab'äl.

Taq rat xtawetamaj xtasik'ij ruwäch wuj chuqa' xtawetamaj xkatz'ib'an, qonojel xkojkikot awik'in.

Ja ta ri Ajaw xtusipaj ri aroyb'äl.

RUXAQ WUJ:

••• (3)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tasik'ij ka'i' mul chi kiwäch ri ak'wala' ronojel ri tzij tz'ib'an chi ruwäch ri rox ruxaq wuj, rije' xa xe tikak'axaj.

Tab'ij chi ke chi tikijaqa' ri kiwuj pa oxi' rajlab'al ruxaq wuj, tasik'ij ka'i' chïk mul chi kiwäch, jeb'el tikak'axaj rije' chuqa' tikitz'eta' chi ruwäch ri kiwuj ronojel ri nasik'ij apo chi kiwäch.

Tab'ana' jun ka'i' k'utunïk chi rij ri xasik'ij apo chi kiwäch, tikikanuj akuchi' tz'ib'an wi ri tzij richin nikitzolij ri k'utunïk. Tikib'ana' chi re kitz'ib'ab'al jun jux chi kixe' re tzij re'.

¿Achike nutzijoj re xti wuj re'?

K'ïy xtaq tzij kitzijon kan ri qati't qamama'.

¿Achike niqajo' taq xtawetamaj ri kitzij ri qati't qamama'?

Chi xtiqatzijoj chi ke ri xtaq qachib'il, chi ke ri qate' qatata'.

¿Achike ruk'amon chi niqab'än chi ke ri kitzij ri qati't qamama'?

Chi niqasamajij chuqa' niqanimirsaj ruk'ojlen.

¿Achike nawetamaj rik'in rusik'ixik re xtaq tzij re'?

Chi ri qach'ab'äl man k'ayew ta rutz'ib'axik.

¿Achike xtak'ulwachij taq rat xtawetamaj xtasik'ij ruwäch wuj?

Chuqa' xtinwetamaj xkitz'ib'an.

K'a ri' tab'ana' re jun ka'i' chïk k'utunïk re' chi ke:

¿Achike nab'ij rat chi xetz'ib'an re jun ka'i' tzij re'?

Ri winaqi' xesamajin re wuj re'.

¿Achike ch'ab'äl kikusan richin rutz'ib'axik re tzij re'?

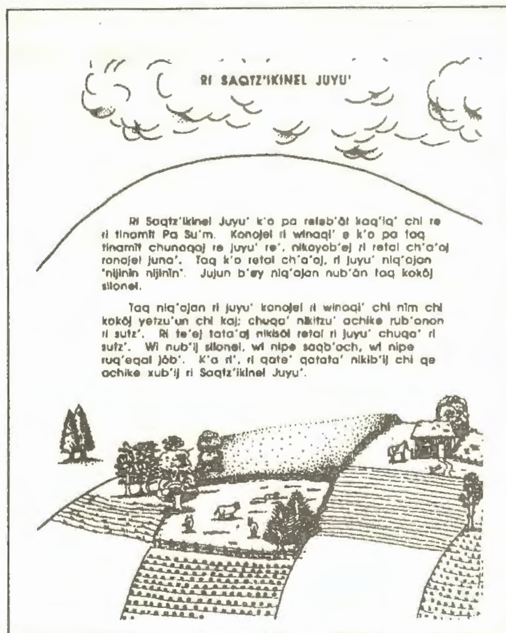
Ja ri kaqchikel ch'ab'äl.

¿Niqa' chi awäch rat re wuj tz'ib'an pa kaqchikel ch'ab'äl? ¿Achike roma?

•••

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tirak'axaj ri ak'wal ri tzij nisik'ïx chi ruwäch, jeb'el tutz'eta' ruwa wuj.

RI SAQTZ'IKINEL JUYU'

Ri Saqtz'ikinel Juyu' k'o pa releb'äl kaq'iq' chi re ri tinamït Pa Su'm. Konojel ri winaqi' e k'o pa taq tinamït chunaqaj re juyu' re', nikayob'ej ri retal ch'a'oj ronojel juna'. Taq k'o retal ch'a'oj, ri juyu' niq'ajan 'nijinin nijinin'. Jujun b'ey niq'ajan nub'än taq koköj silonel.

Taq niq'ajan ri juyu' konojel ri winaqi' chi nïm chi koköj yetzu'un chi kaj; chuqa' nikitzu' achike rub'anon ri sutz'. Ri te'ej tata'aj nikisöl retal ri juyu' chuqa' ri sutz'. Wi nub'ij silonel, wi nipe saqb'och, wi nipe ruq'eqal jöb'. K'a ri', ri qate' qatata' nikib'ij chi qe achike xub'ij ri Saqtz'ikinel Juyu'.

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el nirak'axaj ri ak'wal ri tzij nisik'ïx chi ruwäch, jeb'el nutz'et ruwa wuj.

RUXAQ WUJ

•••• / ——   (4 - 5)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tatzijoj chi ke ri ak'wala' chi chi la' Chi Xot e k'o ka'i' mama' taq juyu' kib'ini'an: jun Xekupilaj, jun Sarima'; chi la' Pan Q'än k'o ri nimaläj juyu' rub'ini'an, Jun Ajpub', chi la' pa kulew aj Iximche' che Pa Su'm k'o ri Saqtz'ikinel Juyu'.

Tak'utuj chi ke wi ketaman kib'i' jujun juyu' e k'o pa kitinamit. Tatz'ib'aj kib'i' jujun juyu' xtikib'ij ri ak'wala' chi ruwäch jun nim ruxaq wuj, k'a ri' taq'olij chi ruwäch jun xan pa tijob'äl jay akuchi' ye'atijoj wi ri ak'wala'. Tikisik'ij konojel ri ak'wala', ronojel ri xatz'ib'aj chi ruwäch ri ruxaq wuj; ke re' rub'i' taya':

—Ri juyu' e k'o pa qatinamit—

Tab'ij chi ke ri ak'wala' chi tikijaqa' ri kiwuj pa kaji' rajlab'al ruxaq wuj; tasik'ij chi kiwäch ka'i' mul ronojel ri tzij, rije' xa xe tikak'axaj chuqa' tikitz'eta' ri ruwa wuj.

Pa rox mul eqal eqal tasik'ij ri wuj; rije' tikib'ana' jun jux chi kixe' ri jujun ch'ab'äl man nib'e'apon ta pa kiwi', man niq'ax ta chi kiwäch.

Chi kijujunal tikib'ij chi awe chi jujun ri ch'ab'äl man xq'ax ta chi kiwäch, rat ke'atz'ib'aj chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl; konojel kekisik'ij re jun ka'i' ch'ab'äl re'.

Tikijaqa' ri kiwuj pa oxlajuj rukak'al rajlab'al ruxaq wuj richin kekikanuj ri ch'ab'äl man xq'ax ta chi kiwäch, tab'ij chi ke achike rukusaxik ri RUSOLB'AL K'AYEW TAQ TZIJ. Wi man yekïl ta chi ri', ke'asolo' rat chi kiwäch.

Ka'i' ak'wala' tikitzijoj ri xkak'axaj xasik'ij, ri xkitz'et chi ruwäch ri wuj. Tatzijoj chuqa' rat.

Tikijaqa' ri kiwuj pa kaji' k'a pa wo'o rajlab'al ruxaq wuj; tikitz'eta' ri achib'äl e k'o chi ruwäch, tikib'ij ri kib'i'. Ke'ato' wi k'atzinel.

Ri rub'i' ri tzijonik: RI SAQTZ'IKINEL JUYU'.
Ronojel ri tz'ib' ruk'wa'n ri tzijonik.
E k'o:

winaqi'	*tiko'n*
chikopi'	*b'ey*
che'	*sutz'*
jay	*juyu'*

Tikaq'omaj ri achib'äl, tikikamuluj kib'i' ri jujun raq'omal xtikiya'.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tirak'axaj ri nisik'ïx chi ruwäch, jeb'el tutz'eta' ruwa wuj.

RI Q'ANAPWÄQ XOK AQ'A'L

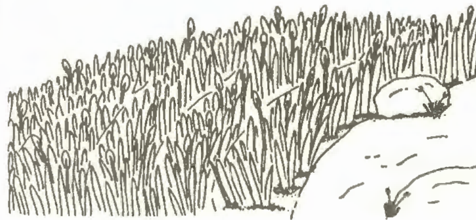
Jun b'ey kan, jun achin chupan ri tinamit Pa Su'm yalan nurayij ri b'eyomäl, roma rija' yalan yalan xtl meb'a' ok. Manäq rachoch, manäq k'ïy rulew, e k'o k'a k'ïy ralk'wa'l; jun k'an ok xtl rulew k'o chupan ri juyu' nib'ïx pa Mixk'o'l Ab'äj chi re.

Ronojel q'ij niq'ax pa jun xtl b'ey latz' latz'. Chuchi' k'a ri b'ey ri', re meb'a' achin re' xril jun b'ojo'y jub'a ok q'alaj pe pan ulew. Rija' xub'ij pa rànima: "Wakamin xinok b'eyom, wakamin k'a ri' xtinlöq' wulew: k'a ri' xtinb'än wachoch, k'a ri xtinlöq' nutzyaq".

Ri achin eqal eqal xuchöp ruk'otik ri b'ojo'y muqül. Toq xel pe ri b'ojo'y pan ulew, xpax pa ruq'a'; taq xutz'et xa ruyon aq'a'l najnäq chupan. Ri q'anapwäq xa xok aq'a'l.

Ke re' xuk'ulwachij re achin re'. Roma yalan k'ïy xrajo' xulöq' chi re ri b'eyomäl, xa man ja ni' titil ta. Ri winaqi' xkib'ij chi xa xok aq'a'l ri q'anapwäq, roma man richin ta rija', chuqa roma man xub'än ta ri matyoxinïk.

XK'IS

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el nirak'axaj ri ak'wal ri tzij nisik'ïx chi ruwäch, jeb'el nutz'et ruwa wuj.

RUXAQ WUJ:
•/•.• (6 - 7)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tatzijoj chi ke ri ak'wala' chi ri ulew akuchi' yojtiko'n wi jalajöj taq kib'i':

Pa Xan
Pa K'im
Tzanjuyu'
Chuwa Jay K'im
Pa Tz'ite'
Tasb'alaj
Pa Chäj •••

Tak'utuj chi ke wi rije' ketaman kib'i' jujun ulew akuchi' yetiko'n wi kite' kitata'. Tatz'ib'aj kib'i' ri jujun ulew xtikib'ij ri ak'wala' chi ruwäch jun nim ruxaq wuj, taq'olij chi ruwäch jun xan pa tijob'äl jay akuchi' ye'atijoj wi ri ak'wala'. Tikisik'ij konojel ri xatz'ib'aj chi ruwäch ri ruxaq wuj.

Tab'ij chi ke ri ak'wala' chi tikijaqa' ri kiwuj pa waqi' rajlab'al ruxaq wuj; tasik'ij chi kiwäch ka'i' mul ronojel ri tzij, rije' xa xe tikak'axaj tikitz'eta' ri ruwa wuj.

Pa rox mul eqal eqal tasik'ij ri wuj, rije' tikib'ana' jun jux chi kixe' ri jujun ch'ab'äl man nib'e'apon ta pa kiwi', man niq'ax ta chi kiwäch.

Chi kijujunal tikib'ij chi awe chi jujun ri ch'ab'äl ri man xq'ax ta chi kiwäch, rat ke'atz'ib'aj chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl; konojel kekisik'ij re jun ka'i' ch'ab'äl re'.

Tikijaqa' ri kiwuj pan oxlajuj rukak'al rajlab'al ruxaq wuj richin kekikanuj ri ch'ab'äl man xq'ax ta chi kiwäch, tab'ij chi ke achike rukusaxik ri RUSOLB'AL K'AYEW TAQ TZIJ. Wi man yekïl ta chi ri', ke'asolo' rat chi kiwäch.

Ka'i' ak'wala' tikitzijoj ri xkak'axaj xasik'ij, ri xkitz'et chi ruwäch ri wuj. Tatzijoj chuqa' rat.

Tikijaqa' ri kiwuj pa waqi', pa wuqu' rajlab'al ruxaq wuj; tikitz'eta' ri achib'äl e k'o chi ruwäch, tikib'ij kib'i' ri janipe e k'o. Ke'ato' wi k'atzinel.

Ri rub'i' ri tzijonïk: RI Q'ANAPWÄQ XOK AQ'A'L.
Ronojel ri tz'ib' ruk'wa'n ri tzijonïk.
E k'o:

yalan k'ïy q'ayïs
jun ka'i' ab'äj
jujun xtaq kotz'i'j

ka'i' umül
jun kumätz
jun nim che'
jun b'ey
jun achin
jun b'ojo'y
jun jay
jun wex
jun kamixa'

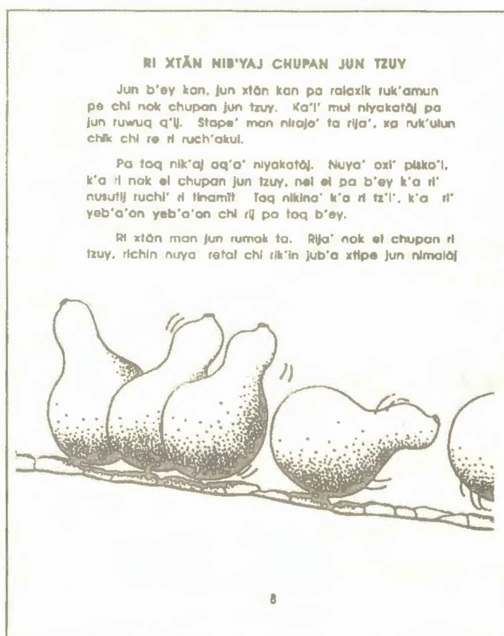
Tak'utuj chi ke achike chi ke ri achib'äl e k'o pa rachoch. Ke'ato' wi man yetikïr ta nikitzolij ri atzij.

Tak'utuj chi ke wi k'o jun tzijonïk kak'axan kik'in kati't kimama', kite' kitata' achi'el ta jub'a' ri xasik'ij chi ruwäch ri wuj. Ke'atz'ib'aj ri tzijonïk xtikib'ij.

Tikaq'omaj ri achib'äl, tikikamuluj kib'i' ri jujun raq'omal xtikiya'.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Jeb'el tiq'ax chi ruwäch ri ak'wal ri nusik'ij chi ruwäch wuj, kerub'ana' k'utunïk pa ruchojmilal.

RI XTÄN NIB'YAJ CHUPAN JUN TZUY

Jun b'ey kan, jun xtän kan pa ralaxik ruk'amun pe chi nok chupan jun tzuy. Ka'i' mul niyakatäj pa jun ruwuq q'ij. Stape' man nirajo' ta rija', xa ruk'ulun chïk chi re ri ruch'akul.

Pa toq nik'aj aq'a' niyakatäj. Nuya' oxi' pisko'i, k'a ri nok el chupan jun tzuy, nel el pa b'ey k'a ri' nusutij ruchi' ri tinamït. Toq nikina' k'a ri tz'i', k'a ri' yeb'a'on yeb'a'on chi rij pa toq b'ey.

Ri xtän man jun rumak ta. Rija' nok el chupan ri tzuy, richin nuya retal chi rik'in jub'a xtipe jun nimaläj

8

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el xb'e'apon pa ruwi' ri ak'wal ri xusik'ij, jeb'el xerub'än k'utunïk pa ruchojmilal.

RUXAQ WUJ

•••/•••• (8 - 9)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tab'ij chi ke ri ak'wala' chi tikib'ana' kiwachib'äl re jujun ch'ab'äl re' chi ruwäch jun ruxaq wuj.

Jun ixöq
Jun tzuy
Jun b'ey
Jun tinamït
Jun achin
Jun tz'i'

Tikiya' kib'i' ri jujun achib'äl chi kixe', kekiqupij, kekiyaka' chupan jun k'ojlib'äl richin xkekikusaj taq xkek'atzin chi ke.

Ke'atz'ib'aj chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl re jujun ch'ab'äl re', achi'el rub'anun wawe'. Kekisik'ij ri ak'wala', tikiya' ketal ri junan jub'a' achoq chi rij yech'o'n wi, ri junan jub'a' Kiq'ajarik, ri nikik'wa'j jub'a' ki'.

xtän	aq'a'
alab'oni'	ulew
qati't	ixoqi'
q'ij	achi'a'
b'ey	qamama'

Winaqi'

Tikijaqa' ri ak'wala' pa waqxaqi' k'a pa b'eleje' rajlab'al ruxaq wuj, tikib'ij achike rub'i' ri tzijonïk tz'ib'an chi ri': "RI XTÄN NIB'YAJ CHUPAN JUN TZUY".

Tikib'ij achike achib'äl yekitz'et:

Wo'o' tzuy
Oxi' rik'in nik'aj k'olok'ïk

Tak'utu' chi kiwäch ri ak'wala' achike rub'anikil naya' rajlab'al jujun molaj ch'ab'äl pa jun tzijonïk richin chi nawelesaj jun k'utunïk chupan jujun molaj.

Molaj
Jun b'ey kan... ri ruch'akul.

Molaj
Pa taq... taq b'ey.

Molaj
Ri xtän... chïk tinamït.

Molaj
konojel ri... nich'arär.

Molaj —
Ri achi'a' ri ruk'aslen.

Molaj ·̲
Ja re' taq aq'a'.

Tasik'ij chi kijujunal ri jujun molaj chi kiwäch, tikikamuluj rije', tikib'ana' jun k'utunïk chi kij ri jujun molaj. Ke'ato' wi k'atzinel.

Molaj • ***¿Achike ruk'amon pe ri jun xtän pa ralaxik?***
Chi nok chupan jun tzuy.

Molaj •• ***¿Achike nikib'än ri tz'i' taq nel el ri xtän pa b'ey nusutij ri tinamït?***
Yeb'a'on chi rij pa taq b'ey.

Molaj ••• ***¿Achike nuya' retal ri xtän taq nok el chupan ri tzuy?***
Yab'il, q'axomal, silonel.

Molaj •••• ***¿Achike roma ri winaqi' nikib'ini'aj Ch'arkät?***
Roma taq niq'ax, nik'o pa taq b'ey nich'arär.

Molaj — ***¿Achike roma e k'o winaqi' e cha'on pe richin nikib'än re samaj re'?***
Richin chi ri tinamït tub'ana' pa ruchojmilal chi re ri ruk'aslen.

Molaj ·̲ ***¿Achike roma kitzijon kan qati't qamama' re tzijonïk re'?***
Richin man yeb'yaj yalan näj aq'a ri alab'oni', achi'a', ixoqi'.

Wi e k'o jun ka'i' ch'ab'äl ri man yeq'ax ta chi kiwäch ütz tikikanuj ruq'ajarik chupan ri RUSOLB'AL K'AYEW TAQ TZIJ, chupan ri oxlajuj rukak'al rajlab'al ruxaq wuj.

Tikitzijoj ri ak'wala' jujun tzijonïk achi'el jub'a' re', tatz'ib'aj ri yekitzijoj.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Jeb'el tiq'ax chi ruwäch ri ak'wal ri nusik'ij chi ruwäch wuj, kerutzolij k'utunïk pa ruchojmil.

RI ACHIN ITZEL RUK'U'X

Jun b'ey kan, jun achin yalan rurayb'äl chi rij ri b'eyomäl. Rija' retaman akuchi' nirewaj wi ri' jun kumätz ri nuxa' q'anapwäq, saqipwäq, taq niq'ität.

Re rayinel b'eyomäl achin, xub'ij chi re jun chïk ti achin ti nakanïk jub'a', chi tib'e chi rij. Ke re' xub'ij chi re':

-Rat, ija' chwiji! Yin nutz'eton jun jül akuchi', k'o jun kumätz. Wi re kumätz re' xtuxa' ri q'anapwäq, saqipwäq, ninya' nik'aj chawe -xcha' ri rayinel achin.

-Ütz k'a -xcha' ri ti nakanïk achin.

Tiqaq'ij chi re ri jun chïk q'ij xeb'e chuchi' ri jül, ri rayinel b'eyomäl achin ke re' xub'ij chi re ri ti nakanïk achin:

-Rat kak'oje' qa pa xulan chi re ri jül, richin nachäp ri kumätz taq xtel pe; ja k'a yin yik'oje' el pa jotöl, richin ninjäq ruchi' ri kumätz -xcha'.

-Ütz k'a -xcha' ri ti nakanïk achin.

Taq xejel ok chuchi' ri jül, xb'e el pe ri kumätz, chöj xuk'äq ri' chi rij ri rayinel achin, ri k'o el pa jotöl; xuk'äl ri' chi rij ruch'akul, k'a ri' xub'iruj pan ulew, xukamisaj.

Taq xkas ri kumätz, xuchöp xa'aj; xuxa' q'anapwäq, saqipwäq. Re b'eyomäl re', xrichinaj ri ti nakanïk achin, ri utziläj ränima.

Richin niqetamaj jun utziläj na'oj, k'atzinel niqetamaj kipixa' ri qate' qatata'.

RETAL ETAMANÏK

Jeb'el xb'e'apon pa ruwi' ri ak'wal ri xusik'ij, jeb'el xerutzolij k'utunïk pa ruchojmil.

RUXAQ WUJ

(10 - 11)

RUB'EYAL TIJONÏK.

Tikib'ana' ri ak'wala' kiwachib'äl re ka'i' ch'ab'äl re' chi ruwäch jun ruxaq wuj:

achin
kumätz

Tikiya' kib'i' ri jujun achib'äl chi kixe', kekiqupij, kekiyaka' chupan jun k'ojlib'äl richin xkekikusaj taq xkek'atzin chi ke.

Ke'atz'ib'aj chi ruwäch ri tz'alem tz'ib'ab'äl re jujun ch'ab'äl re', achi'el rub'anun wawe'. Kekisik'ij ri ak'wala', tikiya' ketal ri junan jub'a' achoq chi rij yech'o'n wi, ri junan jub'a' kiq'ajarik, ri nikik'wa'j jub'a' ki'.

achin

kumätz	pa jotöl
q'anapwäq	pixa'
rayinel achin	qate' qatata'
tiqaq'ij	q'ij
pa xulan	nakanïk achin
utziläj na'oj	saqipwäq
walk'wa'l	jül

b'eyomäl

Tikijaqa' ri ak'wala' pa laluj k'a pa julajuj rajlab'al ruxaq wuj, tikib'ij achike rub'i' ri tzijonïk tz'ib'an chi ri'; RI ACHIN ITZEL RUK'U'X.

Tikib'ij achike achib'äl yekitz'et:

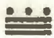
ka'i' achi'a'
oxi' chikopi'
jun jül
yalan k'iy xtaq q'ayïs

Janipe' ri ch'ab'äl man xq'ax ta chi kiwäch, ütz kekikanuj chupan ri RUSOLB'AL K'AYEW TAQ TZIJ; wi man e k'o ta chi ri' ke'asolo' rat chi kiwäch.

Tasik'ij chi kiwäch ri ak'wala' ka'i' b'ey ronojel ri tzijonïk. Kaji' chi ke rije' tikisik'ij chi kijujunal. K'a ri' tab'ana' re jujun k'utunïk re' chi ke.

Kaji' chi rij ri tz'ib'an chupan ri wuj:

¿Achike roma xb'e ri xti nakanïk achin chi rij ri rayinel achin?
Roma xub'ij chi re chi xtuya' nik'aj ri b'eyomäl chi re.

¿Achike xub'än ri kumätz taq xel pe chupan ri jül?
Xuk'äq ri' chi rij ri rayinel achin, xukamisaj.

¿Achike chi ke ri ka'i' achi'a' xrichinaj kan ri b'eyomäl?
Ri xti nakanik achin.

¿Achike roma ri rayinel achin man xrichinaj ta kan ri b'eyomäl?
Roma itzel ruk'u'x

Jun ka'i' tzij chi rij kina'oj ri ak'wala':

¿Kan qitzij k'a k'o rutojb'alil ri itzel qak'u'x?

Ri ak'wal nub'ij...

¿Achike ri ütz taq na'oj k'atzinel chi yeqab'än chi ke ri winaqi'?

Ri ak'wal nub'ij...

¿Janipe' taq ri qate' qatata' nikiya' ri kipixa' chi qe?

Ri ak'wal nub'ij...

¿Achike roma k'atzinel chi niqaya' ruq'ij ri kipixa' qate' qatata'?

Ri ak'wal nub'ij...

Tikitzijoj kaji' ak'wala' janipe' ri xk'oje' kan pa kiwi', pa kijolom chi rij ri tzijonik xasik'ij chi kiwäch, xasöl chi kiwäch. Tatz'aqatisaj ri kitzij wi k'atzinel.

Kekaq'omaj konojel ri achib'äl e k'o chi ruwäch ri wuj, tikikamluj kib'i' ri jujun raq'omal xtikiya'.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal niril ri ruxe'el ri tzijonïk, tiretamaj nuk'än runa'oj chi rij ri tzijonïk.

JUK'ULAJ WINAQI'

RI XKIL RUB'EYAL RI K'ASLEN

Jun k'ulaj k'ulanik taq winaqi' ri b'enaqik nikib'än oyowal pa kachoch. Xapon jun q'ij xetzijon chi kiwäch, richin nikikanoj ta jun rub'anikil, richin man ta nikib'än oyowal. Ri ixjaylonel xqe jun utziläj na'oj pa rujolon richin re ruk'ayewal re'; xub'ij chi re ri rachjil:

–Taq jun chi qe ri oj ka'i' royowal, k'atzinel niqaya' jun retal.

–Ütz k'a –xcha' ri achin.

–Wi rat awoyowal pe pa juyu', najech'eb'a' pe ri apawi' pan ajolon; wi yin woyowal pa jay, nintzalab'a' re nulantar.

–Ütz k'a –xecha'.

Xqa chi kiwäch ri na'oj, kan ke ri' xkib'än.

Xapon ri nab'ey q'ij man jun ruk'ayewal ta, ke ri' xkib'än apon.

Jun q'ij xtzolin pe ri achin rujech'eb'an pe ri rupawi'. Ri ixöq xub'ij: "royowal ri wachjil, man ninnöq ta", xcha'. Yalan xeruto' richin man xkib'än ta oyowal.

Jun chik q'ij, ri achin xtzolin pe pa juyu' nikikot petenäq taq xuqa pa jay, xutz'et ri rixjayil rutzalab'an ri rulantar; ri achin xub'ij pa ránima: "chi royowal ri ixöq", man xch'o'n ta apon chi re. Yalan ütz xub'än man xkib'än ta oyowal.

Xapon jun q'ij, täq xtzolin pe ri achin pa juyu' rujech'eb'an pe ri rupawi', taq xuqa pa jay, chuqa' ri ixöq rutzalab'an ri rulantar. Taq xkitzu' ki'; xkichöp tze'en, pa ruk'exel jun nimaläj oyowal.

XK'IS

12

RUXAQ WUJ

/ (12 - 13)

RETAL ETAMANÏK

Xril ri ak'wal ruxe'el ri tzijonïk, xretamaj xuk'än runa'oj chi rij ri tzijonïk.

RUB'EYAL TIJONÏK

Ke'aq'olij, ke'atzob'ajij chi kiwäch taq xan jujun ruxaq wuj akuchi' atz'ib'an wi re jujun ch'ab'äl re':

- winaqi'
- k'aslen
- oyowal
- retal
- juyu'
- jay
- nulantar
- nupo't
- apawi'
- awuq
- apas
- ruxoq'öp
- ruxajab'
- qachoch

Ke'asik'ij apo chi kiwäch re jujun ch'ab'äl re', tak'utu' rik'in aq'a' akuchi' k'o wi ri wuj nasik'ij, taxolo' kisik'ixik.

Chanin ke'asik'ij chi kijujunal ri ch'ab'äl, rije' xa xe kekik'utu' rik'in kiq'a' ri wuj ye'asik'ij. Ri ak'wal xtisach man nuk'üt ta chïk, nib'epa'e' chi kij konojel ri rachib'il.

Konojel ri xkesach yeq'ax chi kijujunal richin nikisik'ij kaji' ch'ab'äl, k'a ri' yeb'ech'oke', yeb'etz'uye'. Ri man xkesach ta tikisik'ij ka'i' ch'ab'äl.

Tikijaqa' ri kiwuj pa kab'lajuj rajlab'al ruxaq wuj, jeb'el tikitz'eta' ri ixöq, tikib'ij kib'i' chi jujun ri rutzyaq e rukusan, kib'i' ronojel ri e rukusan. Ke'ato' wi k'atzinel:

- ruxoq'öp
- rupo't
- ruq
- rupas
- rulantar
- ruxajab'

Tak'utuj chi ke achike ri man ja' ta rukusaxik rub'anun chi re, achike roma ke ri' rub'anun chi re. Xa xe ke'awak'axaj.

Tasik'ij ka'i' mul ri tzijonïk chi kiwäch, ri rub'ini'an: JUK'ULAJ WINAQI' RI XKÏL RUB'EYAL RI K'ASLEN. Rije' xa xe tikak'axaj. K'a ri' tab'ana' re jujun K'utunïk re' chi ke:

¿Achike nub'än ri achin taq royowal pe pa juyu'?

¿Achike nub'än ri ixöq taq royowal pa jay? ¿Ütz xub'än ri kik'aslen re winaqi' re', achike roma?
¿Achike xtiqab'än röj chi qajujunal richin man ta xtik'oje' janipe' oyowal pa qachoch?
¿Achike xtiqab'än röj chi qajujunal richin man ta xtik'oje' janipe' oyowal pa qatijob'äl jay?

Jeb'el tawak'axaj ri kinojib'al ri ak'wala', tatz'ib'aj ronojel ri xtikib'ij chi ruwäch jun nim ruxaq wuj, taq'olij ri ruxaq wuj chi ruwäch jun xan, wo'o' q'ij tikisik'ij q'ij q'ij re'. Taq nipe royowal jun ak'wal, rija' chuqa' konojel ri rachib'il tikisik'ij ri kitzij tz'ib'an kan.

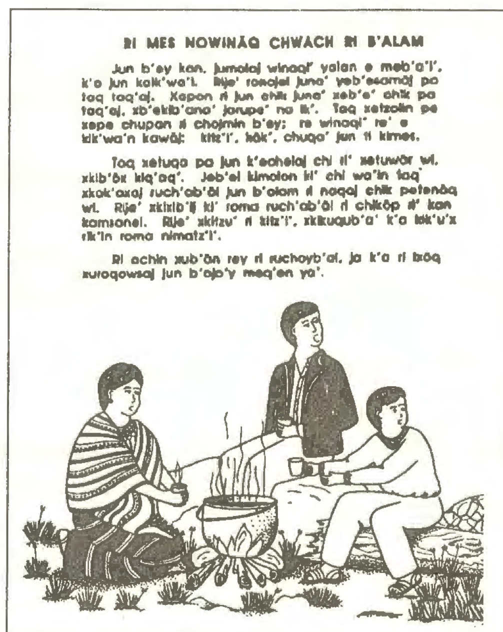
Wi e k'o ak'wala' nikajo' nikisik'ij ri tzijonïk xasik'ij chi kiwäch' ri k'o chupan ri kiwuj; tikisik'ij.

Wi e k'o jujun ch'ab'äl ri man yeq'ax ta chi kiwäch, man yeb'e'apon ta pa kiwi'; kekikanuj chupan ri RUSOLB'AL K'AYEW TAQ TZIJ. Wi man e k'o ta chi ri', ke'asolo' rat chi kiwäch.

Tikiya' raq'omal ri achib'äl e k'o chi ruwäch ri kiwuj; tikikamuluj kib'i' ri jujun achib'äl yekaq'omaj, rat yab'in apo chi ke achike achib'äl ri yekaq'omaj qa.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tuk'ama' runa'oj ri ak'wal chi rij jun tzijonïk. Tinaq'atsatäj ri ak'wal chi re ri samaj, ri nimäy tzij, ri to'onïk, ri ajowab'äl. Tiq'ax chi ruwäch ri nusik'ij

RI MES NOWINÄQ CHWACH RI B'ALAM

Jun b'ey kan, jumolaj winaqi' yalan e meb'a'i', k'o jun kak'wa'i. Rije' ronojel juna' yeb'esamäj pa taq taq'aj. Xepon ri jun chik juna' xeb'e' chik pa taq'aj, xb'ekib'ana' jorupe' na ik'. Taq xetzolin pe xepe chupan ri chojmin b'ey; re winaqi' re' e kik'wa'n kawäj: kitz'i', xäk', chuqa' jun ti kimes.

Taq xetuqa pa jun k'achelaj chi ri' xetuwär wi, xkib'ön kiq'aq'. Jeb'el kimalon ki' chi wa'in taq xkak'axaj ruch'ab'äl jun b'alam ri naqaj chik petenäq wi. Rije' xkixib'ij ki' roma ruch'ab'äl ri chiköp ri' kan komsanel. Rije' xkitzu' ri tz'i', xkikuqub'a' k'a kik'u'x rik'in roma nimatz'i'.

Ri achin xub'än rey ri ruchoyb'al, ja k'a ri txöq xuraqowsaj jun b'ajo'y meq'en ya'.

RETAL ETAMANÏK

Xuk'än runa'oj ri ak'wal chi rij ri tzijonïk. Kan samajel ri ak'wal, niniman tzij, jeb'el nito'on, qitzij yerajo' ri rachib'il. Niq'ax chi ruwäch ri nusik'ij.

RUXAQ WUJ

(14 - 15)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikijaqa' ri ak'wala' pa kajlajuj rajlab'al ruxaq wuj, tikib'ij ronojel ri nikitz'et chi ruwäch ri ruxaq wuj, ke'ato' chi rub'ixik:

Rub'i' ri pach'un tzij: "Ri ti samajel sanïk";
kab'lajuj sanïk;
jun xti juyu'.

Tasik'ij ka'i' mul ri tzijonïk chi kiwäch ri ak'wala', wi e k'o jujun ch'ab'äl ri man ketaman ta ruq'ajarik kekikanuj chupan ri kisolb'al k'ayew taq tzij; wi man e k'o ta chi ri' kekik'utuj chi ke kati't kimama', chi ke kite' kitata'.

Chi kijujunal ri ak'wala' tikisik'ij jujun molaj ch'ab'äl, k'a ri' tab'ij re jujun k'utunïk re' chi ke:

—¿Janipe' taq öj mitij röj?
—Taq jukumaj, taq k'a loman yojyakatäj; taq niqapararej ri qasamaj, taq ...

—¿Janipe' taq niqajo' qi' röj?
—Taq ...

—¿Janipe' taq öj nimäy tzij röj?
—Taq niqab'än ri nikib'ij qate' qatata', ri qanimal, ri qatijonel; taq ...

—¿Janipe' taq yalan yojkikot röj?
—Taq nisipäx jun qamunil, taq ...

Wi e k'o ak'wala' nikajo' nikisik'ij ronojel ri tzijonïk, tikib'ana'.

—Tab'ij chi ke chi achi'el nikib'än ri sanïk nikito' ki' chi rij jun samaj, ke ri' tikib'ana' rije'. Tacha' jun kisamaj richin konojel nikib'än pa tijob'äl.

—Kekikanuj ri ch'ab'äl e k'o chupan ronojel ri tz'ib', kekitzib'aj chi kijujunal.

-Xropin chi rij ri nimachiköp.	-Ri nimachiköp man xutz'et ta ri ti mes.
-Man nuya' ta ri' chi ruwäch.	-Ri b'alam man jun xtikïr xub'än.
-Xuchöp pa ruqül	-Nuräq' ruchi'
-Ri rujorjor xuchöp	-Xtzaq pan ulew.
-Xutzeqeb'a' ri'.	-Xel ronojel rukik'el
-Nurätz ri rujorjor	-K'arunaj xkom.

Tikib'ij ri ak'wala', achike chïk jujun rub'i' ri b'alam niya'ox chupan re tzijonïk

K'uxunel nimachiköp

Tab'ij chi ke chi ri MES, ri B'ALAM ja ri' ri yeb'ïx kib'i' yalan k'ïy mul roma rije' ri yalan k'ïy ruwäch samaj xkib'än. Wi man ke ri' ta chi kiwäch rije', ke'awak'axaj, taya' ruq'ij ri kitzij.

Tab'ij re jujun k'utunïk re' chi ke:

¿Ütz k'a niqachöp qi' chi qawäch röj winaqi' achi'el xkichöp ki' re ka'i' chikopi' re'.

Ri ak'wal nub'ij...

¿Ütz xub'än ri xti mes? ¿achike roma ütz? ¿achike roma man ütz ta?

Ri ak'wal nub'ij...

¿Ütz niqapab'a' qi' chi ruwäch jun nim k'ayewal achi'el xub'än ri xti mes?

Ri ak'wal nub'ij...

¿Ütz niqakusaj ri qana'oj richin niqaköl qi' chi ruwäch jun nim k'ayewal?

Ri ak'wal nub'ij...

Tatz'ib'aj ronojel ri xtikib'ij ri ak'wala', chi ruwäch jun nim wuj taq'olij chi ruwa xan.

¿Achike je' k'ayewal yeqïl pa qak'aslen?

¿Achike k'atzinel yeqab'än richin niqaköl qi' chi kiwäch re jujun k'ayewal re'?

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike ri qitzij, achike ri man qitzij ta tz'ib'an kan chupan re tzijonïk. Tiretamaj nutz'et ri ruwäch wuj pa ruyonil.

TAQ RI CHOYB'ÄL ULEW

XESAMÄJ PA KIYONIL

Ojer kan xek'oje' ka'i' alab'oni' ri yalan niqa chi kiwäch ri tikoj awän. Re alab'oni' re', ronojel q'ij, nimaq'a' yan yeb'e pa samaj. K'o jun q'ij xkib'ij che ri kite', ri kati't chi man ütz ta yeb'e'apon pan awän, roma xajan. Ri kati't rik'in ri kite' xkinimaj ri xkib'ij ri alb'oni' chi ke.

Ronojel q'ij nimaq'a' yan ye'el el chi kachoch. Taq yeb'e'apon pa juyu', nikiya' kan ri kasaron pan awän. Xa xe k'a nikib'ij kan chi ke achike samaj ri k'a chi nikib'än ri jun q'ij ri'.. Taq ri asaron nikitirb'a' ri samaj, ri alab'oni' yeb'e pa konunïk.

Ronojel q'ij taq yetzolin el chi kachoch, kik'wolo'n el k'iy chikopi' richin nikil kiway. Ke re' nikib'än chupan ri kik'aslen ronojel q'ij.

Xapon jun nimaq'a', ri kite' xub'ij chi ke chi nib'e pa juyu' chuya'ik kiway. Rije' xkib'ij chi re:

–Man tikirel ta yatapon chupan ri qasamaj, roma xa xajan.

–Ütz k'a wa– xcha' ri te'ej.

Jun chïk q'ij ri alab'oni' xeb'e pa samaj, achi'el nikib'än ronojel q'ij. Xkiya' kan ri kasaron, k'a ri xeb'e pa taq q'ayis richin xeb'ekanun. Ri jun q'ij ri', ri kite' xub'än ri kiway, xutelej el pa chokäch k'a ri' xb'e pa juyu'. Taq xapon pan awän, xeroyoj ri alab'oni', ma jun xch'a'n pe. Xeb'erukanuj pa taq awän; taq xutz'et, ¡Xa kiyonil ri asaron yesamäj! Taq ri asaron xkitz'et ri ixöq, xetzaq pan ulew, man xesamäj ta chïk.

Taq xetzolin pe ri alab'oni' pa kanunïk, xekitz'et ri kasaron e tzaqnäq pan ulew. Rije' xkib'ij:

16

RETAL ETAMANÏK

Xrïl ri ak'wal achike ri qitzij, achike ri man qitzij ta tz'ib'an kan chupan re tzijonïk re'. Retaman nutz'et ri ruwäch wuj pa ruyonil.

RUXAQ WUJ

(16 - 17)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikitz'ib'aj kib'i' chi ruwäch jun ruxaq wuj rik'in nim tz'ib', jun rusamajib'al kitata', jun rusamajib'al kite', jun kisamajib'al rije'; xa jun achike na ri xtikajo'. Ke'ak'utu' ronojel ri ruxaq wuj chi kiwäch, kekisik'ij chi kijujunal ri ch'ab'äl xekitz'ib'aj. Ke'ayaka' ri ruxaq wuj chupan jun pim wuj.

Tikijaqa' ri kiwuj pa waqlajuj k'a pa wuqlajuj kajlab'al ruxaq wuj; tikib'ij achike achib'äl yekitz'et:

Jun ixöq
oxi' awän
ka'i' asaron (ka'i' choyb'äl ulew.)

Tikitz'eta' pa kiyonil ri ruwäch wuj, ronojel ri tzijonïk rub'ini'an: "TAQ RI CHOYB'ÄL ULEW XESAMÄJ PA KIYONIL". Taya' wolajuj ch'i taq ramaj chi ke richin nikitz'et ronojel ri tzijonïk.

Taya' jun ruxaq wuj chi ke richin nikisamajij, achi'el re jun re'; re k'o wawe'.

Ak'wal: Tatz'eta' na ronojel re wuj, k'a ri' nachöp qa rusamajixik.

Ak'wal: Tatz'ib'aj pa ruwi' ri jux ri ch'ab'äl nanojij. Wi qitzij nub'ij ri tzij tatz'ib'aj qa JA', wi man qitzij ta nub'ij ri tzij tatz'ib'aj qa NI. Tatz'ib'aj achi'el nub'ij ri wuj, man ja' ta ri achike nab'ij rat.

• Xajan yab'e pa awän. ________

•• Ri alab'oni' yeb'e pa kanunïk ________

••• Ri te'ej xb'eruya' wäy pa juyu' ________

•••• Ri te'ej xutz'et chi kiyonil ri asaron yesamäj ________

— Ri asaron man xesamäj ta chïk taq xetz'etetäj ________

•— Ri achi'a' xkitikirb'a' ri samaj rik'in kuchuq'a' ________

••— Ri samajib'äl, ri che', ri ab'äj, ri ulew, ri chikopi', ri kotz'ij yech'o'n yetzu'un wi. ________

•••— Xk'is ronojel re utzil re' roma röj man xojtzijon ta chïk kik'in ri nab'ey taq qate' qatata'. ________

Ak'wal: Tatz'ib'aj achike nanojij rat chi rij re tzijonïk re', qitzij ri nub'ij, xa man qitzij ta:

____

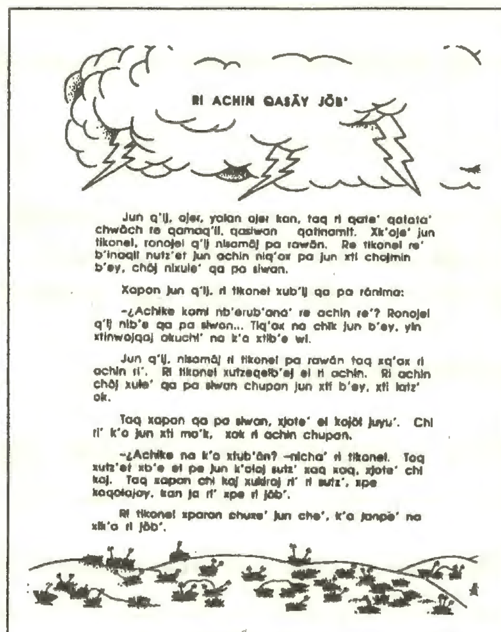
____

____

____

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike ri qitzij, achike ri man qitzij ta tz'ib'an qa chupan re tzijonïk. Tiretamaj nutz'et ri ruwäch wuj pa ruyonil.

RI ACHIN QASÄY JÖB'

Jun q'ij, ojer, yalan ojer kan, taq ri qate' qatata' chwäch re qamaq'il, qasiwan qatinamit. Xk'oje' jun tikonel, ronojel q'ij nisamäj pa rawön. Re tikonel re' b'inaqil nutz'et jun achin niq'ax pa jun xti chajmin b'ey, chöj nixule' qa pa siwan.

Xapon jun q'ij, ri tikonel xub'ij qa pa rânima:

-¿Achike kami nb'erub'ana' re achin re'? Ronojel q'ij nib'e qa pa siwan... Tiq'ax na chïk jun b'ey, yin xtinwajqaj akuchi' na k'a xtib'e wi.

Jun q'ij, nisamäj ri tikonel pa rawön taq xq'ax ri achin ri'. Ri tikonel xutzeqelb'ej el ri achin. Ri achin chöj xule' qa pa siwan chupan jun xti b'ey, xti latz' ok.

Taq xapon qa pa siwan, xjote' el kajöt juyu'. Chi ri' k'o jun xti mo'k, xok ri achin chupan.

-¿Achike na k'o xtub'än? -nicha' ri tikonel. Taq xutz'et xb'e el pe jun k'olaj sutz' xaq xaq, xjote' chi kaj. Taq xapon chi kaj xukiraj ri' ri sutz', xpe koqolajay, kan ja ri' xpe ri jöb'.

Ri tikonel xparon chuxe' jun che', k'a janpe' na xik'o ri jöb'.

RETAL ETAMANÏK

Xrïl ri ak'wal achike ri qitzij achike ri man qitzij ta tz'ib'an kan chupan re tzijonïk re'. Retaman nutz'et ri wuj pa ruyonil.

RUXAQ WUJ

/ (18 - 20)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikijaqa' ri kiwuj pa waqxaqlajuj, b'elejlajuj k'a pa juk'al kajlab'al ruxaq wuj, tikitz'eta' tikisik'ij rub'i' ri tzijonïk. Tikinuku' tikiqoqa' achoq chi rij xtib'ech'o'n wi re tzijonïk re', ke'awak'axaj jujun ak'wala'.

Kekinik'oj ri oxi' ruxaq wuj, tikib'ij janipe' ri yekitz'et chi kiwäch, tikib'ij ri rajlab'al ri ruxaq wuj chuqa' tikitz'ib'aj ri rajlab'al akuchi' ruk'amon nikitz'ib'aj wi:

Pa (waqxaqlajuj) ruxaq wuj e k'o:

xtaq q'ayïs
xtaq ab'äj
jun nim sutz'
koyopa' richin ri koqolajay.

pa (b'elejlajuj) ruxaq wuj e k'o:

jun ka'aj (mo'k, jay, achoch)
jun che'
jun b'ey
jun nim sutz'
koyopa' richin ri koqolajay
Pa juk'al ruxaq wuj e k'o:
oxi' b'ojo'y.

Xa jun b'ey tikitz'eta', ri ruwäch wuj, tikisik'ij ri tzijonïk pa kiyonil, kekikanuj chupan ri RUSOLB'AL K'AYEW TAQ TZIJ konojel ri ch'ab'äl man ketaman ta kiq'ajarik; wi man e k'o ta chi ri', ke'asolo' rat chi kiwäch. K'a ri' tikisik'ij jun b'ey chïk ri tzijonïk pa kiyonil richin yetikïr nikisamajij jun ruxaq wuj achi'el re jun k'o wawe'.

Ak'wal: Tatz'eta' na ronojel re wuj, k'a ri' nachöp qa rusamajixik.

Ak'wal: Tatz'ib'aj pa ruwi' ri jux ri ch'ab'äl nanojij. Wi qitzij nub'ij ri tzij tatz'i b'aj qa JA', wi man qitzij ta nub'ij ri tzij tatz'ib'aj qa NI. Tatz'ib'aj achi'el nub'ij ri wuj, man ja' ta ri achike nab'ij rat.

• Ri tikonel xutzeqelb'ej el ri achin qasäy jöb'. ____________

•• Taq xapon chi kaj xukiraj ri' ri jun k'olaj sutz', xpe koqolajay, kan ja' ri' xpe ri jöb'. ____________

••• Taq xik'o ri jöb', xtzolin chik jun b'ey ri sutz' chupan ri xti mo'k xsaq'ijin el ... ____________

•••• Chupan ri mo'k, ri achin xeb'erila' pe nima'q taq b'ojo'y, e loman, e koköj, e yalan koköj. ____________

— Chi kipan ri b'ojo'y e k'o jalajöj taq ruwäch jöb: chöj jöb', saqb'och jöb', kaq'iq' jöb', ruq'eqal jöb'. ____________

•— Ri achin xujäq ruwi' ri nim b'ojo'y taq xpe jun nimaläj ruq'eqal jöb'. ____________

____

••— Ri achin choj xroyoj ri sutz' richin xumöl pe ri', richin xok chupan ri nim b'ojo'y ____________

•••— Ja ri rajawal jöb' ja ri' niya'on pe ri samaj richin naqasaj jöb'. ____________

____

Ak'wal: Tatz'ib'aj achike nanojij, achike nanük rat chi rij re tzijonïk re'; qitzij ri nub'ij, xa man qitzij ta:

____

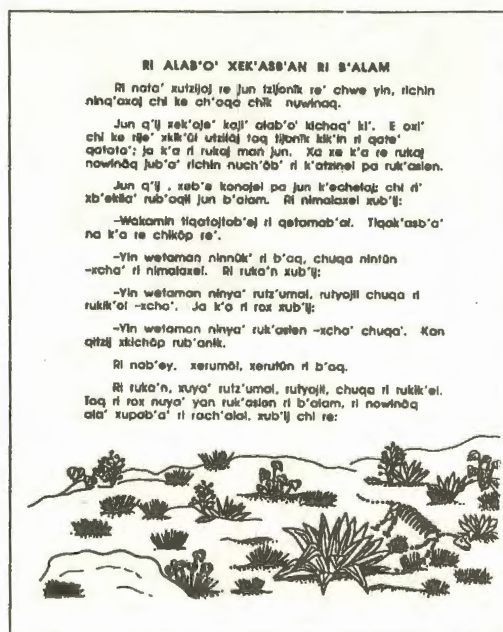
____

____

____

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike rub'anikil nib'ek'is jun tzijonïk, tuk'isa' rija' jun tzijonïk. Tiretamaj tuya' jun na'oj, jun pixa'.

RI ALAB'O' XEK'ASB'AN RI B'ALAM

Ri nata' xutzijoj re jun tzijonïk re' chwe yin, richin ninq'axaj chi ke ch'oqa chïk nuwinaq.

Jun q'ij xek'oje' kaji' alab'o' kichaq' ki'. E oxi' chi ke rije' xkik'ül utziläj taq tijonïk kik'in ri qate' qatata'; ja k'a ri rukaj man jun. Xa xe k'a re rukaj nowinäq jub'a' richin nuch'öb' ri k'atzinel pa ruk'aslen.

Jun q'ij, xeb'e konojel pa jun k'echelaj; chi ri' xb'ekila' rub'aqil jun b'alam. Ri nimalaxel xub'ij:

–Wakamin tiqatojtob'ej ri qetamab'al. Tiqak'asb'a' na k'a re chiköp re'.

–Yin wetaman ninnük' ri b'aq, chuqa nintün –xcha' ri nimalaxel. Ri ruka'n xub'ij:

–Yin wetaman ninya' rutz'umal, rutyojil chuqa ri rukik'el –xcha'. Ja k'a ri rox xub'ij:

–Yin wetaman ninya' ruk'aslen –xcha' chuqa'. Kan qitzij xkichöp rub'anik.

Ri nab'ey, xerumöl, xerutün ri b'aq.

Ri ruka'n, xuya' rutz'umal, rutyojil, chuqa ri rukik'el. Taq ri rox nuya' yan ruk'aslen ri b'alam, ri nowinäq ala' xupab'a' ri rach'alal, xub'ij chi re:

RETAL ETAMANÏK

Xtikïr ri ak'wal xub'ij xutz'ib'aj ri ruk'isib'äl taq tzij richin re jun tzijonïk re'. Xtikïr xuya' jun na'oj, jun pixa'.

RUXAQ WUJ

: / ⁞ (21 - 23)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tak'utuj chi ke ri ak'wala' wi nikinataj chi k'o jun tzijonïk xch'o'n chi rij jun b'alam, achike xtzijöx chi rij ri b'alam. Ke'awak'axaj chi kijujunal janipe' ri nikajo' yech'o'n chi kiwäch konojel ri kachib'il, kow kech'o'n, chöj tikib'ana' chi re ri kitzij.

Tasik'ij ka'i' b'ey, ka'i' mul chi kiwäch ri tzijonïk rub'ini'an: RI ALAB'O' XEK'ASB'AN RI B'ALAM. Jun b'ey yalan eqal, jun b'ey aninäq, chanin jub'a'. Man ronojel ta ri tzijonïk nasik'ij chi kiwäch, xa xe yab'e'apon kan akuchi' nub'ij wi re tzij re':

"...Taq ri etamanel xuya' ruk'aslen ri b'alam, jun tzok' xuya' ke la', xpich'an!, xuwajuj ronojel ri k'echelaj".

Tab'ij chi ke chi k'atzinel chi rije' yek'ison re tzijonïk, tikinojij chuqa' tikitz'ib'aj achike kami xub'än ri b'alam, achike kami xkib'än ri alab'oni'. Tikisik'ij chi kiwäch konojel ri kachib'il janipe' ri xkitz'ib'aj. Tab'ij chi ke chi ronojel ri xkitz'ib'aj yalan ütz richin natikirsaj jun tz'ib'anïk.

Chi kijujunal tikitz'ib'aj achike nojib'äl nikib'än chi rij re jun tzijonïk re', achike kina'oj nikik'en kan chi rij. K'a ri' tikisik'ij chi kiwäch konojel ri kachib'il.

Tikikanuj chupan ri kiwuj akuchi' k'o wi ri tzijonïk rub'ini'an: RI ALAB'O' XEK'ASB'AN RI B'ALAM. Tikitz'ib'aj ri rajlab'al ruxaq wuj akuchi' ruk'amon wi nikitz'ib'aj, ke re' tikib'ana' chi re:

21
22
23

Tikisik'ij ri ka'i' ruk'isib'äl molaj taq ch'ab'äl e k'o chupan ri Ka'i' rukak'al rajlab'al ruxaq wuj, yetikïr akuchi' nub'ij wi: "Taq ri etamanel xuya' ruk'aslen ri b'alam...", k'a akuchi' nib'ek'is wi ronojel ri tzijonïk. Tikib'ij wi junan jub'a' ri xkinojij rik'in ri xkitz'ib'aj rije'.

Tib'ekitzijoj pa taq kachoch chi ke kite' kitata', kichaq' kinimal, juläy chïk kach'alal janipe' ri xketamaj chi rij re tzijonïk re'; pa ruka'n q'ij tikitzijoj pa tijob'äl jay achike xkib'ij ri kach'alal.

Tikib'ana' jujun k'utunïk chi awe rat chi rij ri janipe' xkib'ij ri kach'alal. Rat chuqa' tab'ana' jujun k'utunïk chi ke rije'.

Tikinik'oj janipe' ri achib'äl e k'o chi kiwäch ri oxi' ruxaq wuj akuchi' tz'ib'an wi ri tzijonïk, tikib'ij tikitz'ib'aj kib'i' janipe' ri achib'äl yekitz'et. Ri man ketaman ta kib'i', tikik'utuj pa taq kachoch ri kib'i'; pa ruka'n q'ij tikito' ki' richin niketamaj kib'i' konojel ri achib'äl, tikib'ij chi kiwäch ronojel ri xketamaj pe pa kachoch.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike rub'anikïl nib'ek'is jun tzijonïk, tuk'isa' rija' jun tzijonïk. Tiretamaj tuya' jun na'oj, jun pixa'.

RETAL ETAMANÏK

Xtikïr ri ak'wal xub'ij xutz'ib'aj ri ruk'isib'äl taq tzij richin re jun tzijonïk re'. Xtikïr xuya' jun na'oj, jun pixa'.

RUXAQ WUJ

/ (24 - 27)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tak'utuj chi ke ri ak'wala' wi nikinataj chi k'o jun tzijonïk xch'o'n chi rij ri koyopa', chi taq niqatz'et ri koyopa' xa xe taq k'o koqolajay; achike rub'i' ri tzijonïk ri xch'o'n chi rij ri jöb', ri koqolajay, ri koyopa', ri jalajöj kiwäch ri b'ojo'y. Ke'awak'axaj konojel ri ak'wala' nikajo' yech'o'n, kow kech'o'n, jeb'el tikib'ana' chi re ri kitzij. Tiketamaj chi chupan re tzijonïk re' xa rub'i' jun ixöq ri Koyopa'.

Tasik'ij ka'i' mul chi kiwäch ri tzijonïk k'o pa kaji' rukak'al, wo'o' rukak'al, waqi' rukak'al, wuqu' rukak'al rajlab'al ruxaq wuj, rub'ini'an: TAQ RI XTA KOYOPA' XB'E PA KIRUWACH'ULEW RI QATIT QAMAMA'. Jun b'ey yalan eqal, jun mul aninäq, chanin jub'a'. Ronojel ri tzijonïk tasik'ij chi kiwäch, xa xe man nab'ij ta chi ke, chi chi ri' xk'is wi.

Tab'ij chi ke chi k'atzinël chi rije' yek'ison re tzijonïk, tikinojij chuqa' tikitz'ib'aj achike kami xub'än ri xta Koyopa' rik'in ri b'eyomäl, achike kami xkib'än ri rute' rutata'. Tikisik'ij chi kiwäch ri kachib'il janipe' ri xkitz'ib'aj. Tab'ij chi ke chi ronojel ri xkitz'ib'aj yalan ütz roma rije' xenojin.

Chi kijujunal tikitz'ib'aj achike kina'oj nikik'en kan chi rij re tzijonïk re'. K'a ri' tikisik'ij chi kiwäch ri kachib'il.

Tikijaqa' ri kiwuj pa wo'o' rukak'al rajlab'al ruxaq wuj, tikitz'eta' chi kaji' ruxaq wuj richin re tzijonïk re', kekiya' kajlab'al akuchi' ruk'amon wi yekitz'ib'aj; ke re' tikib'ana' chi re:

24
25
26
27

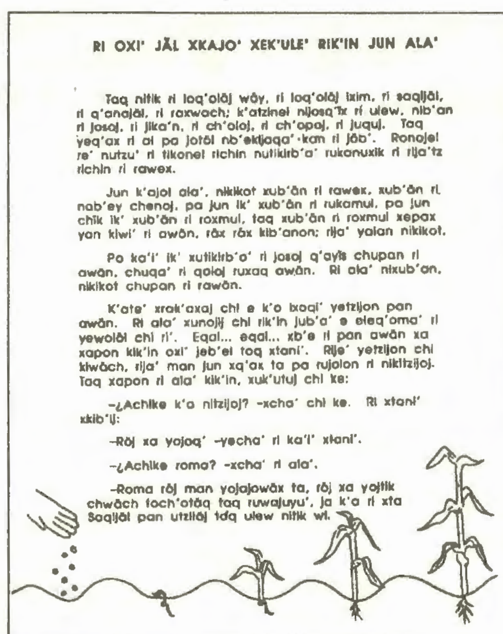
Tikitz'eta' chupan ri kiwuj chi qitzij rije' xenojin ri ruk'isib'äl taq tzij, chi ruwäch ri wuj xa man jun k'o.

Tikinik'oj janipe' ri achib'äl e k'o chi kiwäch ri kaji' ruxaq wuj akuchi' tz'ib'an wi ri tzijonïk, tikib'ij tikitz'ib'aj kib'i' janipe' ri achib'äl yekitz'et. Ri man ketaman ta kib'i' tikik'utuj pa taq kachoch; pa ruka'n q'ij tikito' ki' richin niketamaj kib'i' konojel ri achib'äl, tikib'ij chi kiwäch ronojel ri xketamaj pe pa kachoch.

Tab'ana' jujun k'utunïk chi ke chi rij ronojel ri tzijonïk. Wi nikirayij tikisik'ij ri ruwäch wuj chi kiwäch ri kachib'il.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal nunük' ri rutzij, chuqa' tiretamaj nunük jun tzijonïk.

RI OXI' JÄL XKAJO' XEK'ULE' RIK'IN JUN ALA'

Taq nitik ri loq'oläj wäy, ri loq'oläj ixim, ri saqijäl, ri q'anajäl, ri raxwach; k'atzinel nijosq'ïx ri ulew, nib'an ri josoj, ri jika'n, ri ch'oloj, ri ch'opoj, ri juquj. Taq yeq'ax ri oi pa jotöl nb'ekijaqa'-kan ri jöb'. Ronojel re' nutzu' ri tikonel richin nutikirb'a' rukanuxik ri rija'tz richin ri rawex.

Jun k'ajol ala', nikikot xub'än ri rawex, xub'än ri nab'ey chenoj, pa jun ik' xub'än ri rukamul, pa jun chïk ik' xub'än ri roxmul, taq xub'än ri roxmul xepax yan kiwi' ri awön, räx räx kib'anon; rija' yalan nikikot.

Po ka'i' ik' xutikirb'a' ri josoj q'ayis chupan ri awän, chuqa' ri qaloj ruxaq awän. Ri ala' nixub'an, nikikot chupan ri rawön.

K'ate' xrak'axaj chi e k'o ixoqi' yetzijon pan awän. Ri ala' xunojij chi rik'in jub'a' e eleq'oma' ri yewolöl chi ri'. Eqal... eqal... xb'e ri pan awän xa xapon kik'in oxi' jeb'el taq xtani'. Rije' yetzijon chi kiwäch, rija' man jun xq'ax ta pa rujolon ri nikitzijoj. Taq xapon ri ala' kik'in, xuk'utuj chi ke:

-¿Achike k'o nitzijoj? -xcha' chi ke. Ri xtani' xkib'ij:

-Röj xa yojoq' -yecha' ri ka'i' xtani'.

-¿Achike roma? -xcha' ri ala'.

-Roma röj man yojajowäx ta, röj xa yojtik chwäch roch'otäq taq ruwajuyu', ja k'o ri xta Saqijäl pan utziläj täq ulew nitik wi.

RETAL ETAMANÏK

Xretamaj ri ak'wal nunük' rutzij, chuqa' xretamaj nunük re tzijonïk re'.

RUXAQ WUJ

(28 - 32)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikitzijoj ri ak'wala' achike xkachik'aj ri jun aq'a' xq'ax kan, wi man jun xkachik'aj tikitzijoj achike xkik'ulwachij pa b'ey taq e petenäq pa tijob'äl. Ke'awak'axaj, ke'ato' chi runuk'uxik ri kitzij. Achike ri achïk' yalan xqa chi kiwäch tikitz'ib'aj.

Tikijaqa' ri kiwuj pa waqxaqi' rukak'al rajlab'al ruxaq wuj k'a pa kab'lajuj rukak'al ruxaq wuj, tikitz'eta' ronojel ri achib'äl e k'o chi kiwäch, chi kij ri achib'äl tikib'ij achoq chi rij kami xtib'ech'o'n wi re tzijonïk re'.

Tikisik'ij pa jujun molaj ch'ab'äl, chi rij ri jujun molaj tikitz'ib'aj jun k'utunïk; wi man pa ruchojmil ta kib'anun chi re, ke'ato' richin jeb'el yek'oje' kan ri k'utunïk.

Ke'axolo' kitz'ib'axik re jujun tzij re' richin ri ak'wala' yekinük' achi'el nub'ij ri tzijonïk, achi'el rub'ey ri samaj.

Nab'äy molaj. Rusamajixik ri tikoj ixim.

Nijosq'ïx ri ulew
Nib'an ri josoj
Nib'an ri jika'n
Nib'an ri ch'oloj
Nib'an ri ch'opoj
Nib'an ri juquj
Nib'eq ri ija'tz
Nib'an ri awex
Nib'an ri nab'ey chenoj
Nib'an ri rukamul chenoj
Nib'an ri roxmul chenoj.

Ruka'n molaj. Achike nub'ij ri tzijonïk

Jun k'ajol ala' nikikot xub'an ri rawex.
K'ate' xrak'axaj chi e k'o ixoqi' yetzijon pan awän.
Ri xtani' xkib'ij ri kib'i' chi re ri ala'.
Niqajo' yojk'ule' awik'in.
Re ala' re' wachjil yin, re man iwachjil ta rïx.
Ri ka'i' q'opoji' taq xtani' xa e rajawal ri ixim.
K'a ri' xuke', xb'ison ri ala'.
Ri ala' xrachik'aj jun xti ri'j ixöq.
Ri xti ri'j ixöq xch'o'n rik'in ri ala'.
Xub'ij chi re ri ala' chi man jun b'ey tuya' koq'ej re xtani' re'.

Achi'el ri xti ri'j ixöq xuya' kan runa'oj ri ala', ¿Achike na'oj xuya' kan chi qe röj? Tikib'ij tikitz'ib'aj ronojel ri nikinük', ronojel ri nikiqoqa'.

Tikicha' ki' ri ak'wala' richin nikib'än ruwachib'äl ri ala', kiwachib'äl ri oxi' xtani', ri xti ri'j ixöq; achi'el nub'ij ri' tzijonik, ke'ato' chi rub'anik.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal kicholik ri k'ayew taq tzij.

KISOLB'AL K'AYEW TAQ TZIJ

amaq', amaq'il. Amaq'il nib'ïx chi re jun ruwach'ulew. Re amaq'il re' rub'i' Guatemala.

b'alam, b'äla, b'alma. Ri b'alam jun nimachikôp achi'el mes rub'anikil. Q'ôn rij rik'in nima'q taq setesäq q'eq e k'o chi rij.

b'ixaqil, juixaqil. Re tzij re' na'el chi tzij ri nib'anatäj xa jata'q ramaj rukajäl.

Ch'arkät. Ch'arkät nib'ïx chi re' jun xib'inel ri achi'el tzuy rub'anikil. Xa nieutin nib'yin pa taq b'ey ri chaq'a'.

jika'n. Jika'n nib'ïx chi re taq yechoy k'iy che', k'a ri yeporöx, richin tiko'n.

jorjor, jor. Jorjor nib'ïx chi re ri okuchi' nik'o wi qa ruway jun winäq, jun chikôp.

kej, masat. Kej nibïx chi re ri masat, jun chikôp achi'el jun tzuntzun rub'anikil, ri ruk'a' k'o pa rujolon k'iy taq ruq'a' chi kijujunal.

koqolajay. Ja ri' ri q'aq' niq'ajan chi kaj taq rub'än jöb'.

k'ulanik. K'ulanik nibïx chi ke ri juk'ulaj winaqi' e k'ulan; jun txöq rik'in jun achin.

meb'a'. Meb'a' nib'ïx chi re jun winäq ri manäq rute' rutata', chuqa ri manäq rupwaq.

mo'k. Kib'i ri kokoj ak taq joy e k'o pa taq awän richin nimujan, niporon ri tikonel.

nisurur, nisurur. Ke re' nib'ïx chi re ri jun b'anob'äl taq xa ruyonil jun winäq, jun chikôp nisurin.

nowinäq. Nowinäq nib'ïx chi re jun winäq ri jeb'el ütz rub'än chi ruwäch ri achike runojij.

Pa Su'm. Pa Su'm rub'i' jun tinamit ri k'o pa rulew ri B'oko'. Xub'ini'aj Pa Su'm rama chi ri' k'o k'iy ri kotz'i'j su'm.

pisko'l. Pisko'l nib'ïx chi re taq jun winäq nuxulub'a' ruwi' k'a nikikir rutikmayij ri'.

33

RUXAQ WUJ:

33 - 34

RETAL ETAMANÏK

Xretamaj ri ak'wal xeruchöl ri k'ayew taq tzij.

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikijaqa' ri kiwuj pa oxlaju'j rukak'al rajlab'al ruxaq wuj, chi kijujunal ri ak'wala' tikisik'ij ri ruq'ajarik ri jujun ch'ab'äl. Tak'utuj chi ke wi ketaman jun chïk kib'ixkil ri jujun ch'ab'äl ri juk'an chïk je' tinamït, wi ketaman jujun chïk kiq'ajarik. Wi rat awetaman tab'ij chi ke, tikitz'ib'aj ronojel ri k'ak'a' taq tzij, ri k'ak'a' taq kiq'ajarik xtiketamaj chupan re ramaj re'.

¡Tikitz'eta' achike kicholajen b'anun chi ke konojel ri k'ayew taq ch'ab'äl, tikitz'eta' ri nab'ey tz'ib' richin ri jujun ch'ab'äl.

Kekikanuj chupan ronojel ri kiwuj jujun ch'ab'äl ri k'ayew chi kiwäch rije', kekitz'ib'aj pa kicholajen achi'el rub'anun chupan re wuj re', chuqa' kekitz'ib'aj ri kiq'ajarik.

Wi man ketaman ta kiq'ajarik, tikik'utuj chi ke kite' kitata' chi kachoch, pa ruka'n q'ij tikiya' chi kiwäch konojel ri janipe' xkak'axaj pe pa kachoch k'a ri' tikitz'ib'aj ronojel pa kiwuj.

RURAYB'ÄL TIJONÏK

Tiretamaj ri ak'wal achike nik'atzin wi ri Rucholajen ri taq tzij chupan jun wuj.

Rucholajen re taq tzij

RETAL ETAMANÏK

Xretamaj ri ak'wal nukusaj ri Rucholajen ri taq tzij chupan re wuj re'.

RUXAQ WUJ

(35)

RUB'EYAL TIJONÏK

Tikijaqa' ri ak'wala' pa wolajuj rukak'al rajlab'al ruxaq wuj, tikisik'ij ronojel pa kiyonil, k'a ri' tab'ij re jujun k'utunïk re' chi ke:

¿Achike xoqa pan ijolom, pan iwi' taq xisik'ij re jujun tzij re'?

Ja ri jujun tzijonïk xeqasik'ij chi ruwäch ri qawuj.
Ja ri kib'i' ri jujun tzijonïk xeqasik'ij.

...

¿Achike yek'atzin wi re ajlab'äl e tz'ib'an?
Richin niqetamaj achike ruxaq wuj k'o wi ri tzijonïk.
Richin chanin niqïl jun tzijonïk chupan ri qawuj.

...

¿Achike chi ke ri tzijonïk e tz'ib'an wawe', yalan ütz xawak'axaj?

...

Tikikanuj chupan ri kiwuj ri tzijonïk, yalan ütz xkak'axaj, k'a ri' kekikanuj konojel ri juläy chïk.

Tikinik'oj ronojel ri kiwuj, tikitz'ib'aj janipe' ri ajlab'äl man tz'ib'an ta, pa mayab' ajlab'äl chuqa' pa kaxlan ajlab'äl.

Tikib'ij tikitz'ib'aj kib'i' juläy chïk wuj e tz'ib'an pa Kaqchikel ch'ab'äl.

Ke'ato chi rub'anïk jun kiwuj rik'in ronojel ri kitzij kitz'ib'an, achi'el rub'anikil re wuj re' wi nikajo'. Tikicha' jun chïk rub'anikil wi nikirayij.

RUCHOLB'AL WUJ.

Rajlab'al ruxaq wuj.

RI XTA KOYOPA'

RUSAMAJIB'AL RI TIJONEL